

PROLETÁRDIKTATÚRA ÉS EGYHÁZÜLDÖZÉS A NYUGATI VÉGEKEN 1919-BEN

GRÓF MIKES JÁNOS SZOMBATHELYI MEGYÉS PÜSPÖK
BESZÁMOLÓJA

■ Kováts Péter

A Magyarországi Tanácsköztársaság bukását követően hamarosan komoly igény mutatkozott állami részről a proletárdiktatúra alatti események, folyamatok rekonstruálására, a történelmi adatok összegyűjtésére. Ennek az igénynek – legalábbis a korszak kutatói számára – legismertebb gyakorlati eredménye a „Tanácsköztársaság történetére vonatkozó Adatok gyűjtésére szervezett Országos Bizottság” (TAGYOB) megalakulása, illetve gyűjteményének létrehozása.

A bizottság felállítását belügyminisztériumi tisztviselők kezdeményezték röviddel a kommün bukása után, és 1919. december 5-én jött létre a fővárosban, miután a kormány szeptember 18-i ülésén, a belügyminiszter előterjesztésére kormányzati feladattá nyilvánította az adatgyűjtést, a belügyminiszter felügyelete alatt.¹

¹ Németh Ildikó: „A Tanácsköztársaság történetére vonatkozó Adatok gyűjtésére szervezett Országos Bizottság” és működésének soproni vonatkozásai. In: Forradalmak sodrában. A Tanácsköztársaság Sopronban és Sopron vármegyében a kortársak szemével (1920–1921). Összeáll., bevez., jegyz. Dominkovits Péter – Németh Ildikó. Sopron, 2014. 9. p

A következőkben egy másik kezdeményezés Vas vármegyét, pontosabban a római katolikus Szombathelyi Egyházmegyét érintő két dokumentumát teszem közzé a korszak történelme iránt érdeklődő olvasók számára. Huszár Károly² vallás- és közoktatásügyi miniszter (a későbbi miniszterelnök) 1919 szeptemberében – azaz még a TAGYOB megalakulása előtt, bár a létrehozására irányuló szándéktól talán nem függetlenül – levélben fordult gróf Mikes János³ szombathelyi megyés püspökhöz, arra kérve a főpapot, hogy a minisztérium részére készítsen részletes beszámolót a Vas vármegyét és Zala vármegye nyugati részét magába foglaló egyházmegyét a vörös diktatúra idején ért megpróbáltatásokról.

² Huszár Károly – eredetileg Schorn János Károly – (1882–1941) keresztényszociális politikus, 1919 augusztusa és novembere között vallás- és közoktatásügyi miniszter, november végétől 1920 márciusáig Magyarország miniszterelnöke. Eredetileg tanító volt, ilyen minőségében Sárváron is szolgálatot teljesített; több ízben volt a sárvári kerület országgyűlési képviselője.

³ Gróf zabolai Mikes János (1876–1945) 1912 és 1935 között szombathelyi megyés püspök. 1936-os nyugállományba vonulását követően 1939-től címzetes érsek.

(A miniszter bizonyára hasonló tartalmú levelet küldött a történesekben érintett valamennyi katolikus egyházmegye elöljárójának, és feltételezhetően a többi történelmi felekezet illetékes vezetőinek is.)

A két dokumentumnak – a miniszteri levélnek és a püspöki beszámolóknak – a jelen forrásközlés alapját képező példánya a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár gyűjteményében található meg, mindkettő egy helyütt, az Acta Cancellariae 4138/1919. jelzet alatt, *Egyházüldözés leírása* megjelöléssel, „címmel” (a Huszár-levél minisztériumi iktatószáma: 182690/1919. A – I. ü. o. szám). A beszámoló példánya kézírással – nem Mikes püspök kézírásával⁴ –, tintával készült, nem tisztázott változat, nyilván nem ebben a formában küldték el a miniszternek. A püspöki válaszhoz fűzött megjegyzésből világosan kiderül, hogy elkészült egy végleges változat is, amelyet október 20-án postáztak.

Számos értékes információhoz juthatunk az események, történesek összefoglalójából, és egyúttal figyelemre méltó, érzelmeiktől sem mentes kordokumentumot is olvashatunk.

A dokumentumok közlésénél alapvetően a mai helyesírás szabályait vettem alapul, de helyenként, stilisztikai okokból kivételt tettem. (A „plebános”-t és a „predikáció”-t viszont stilisztikai „ízessége” ellenére „plébános”-ként és „prédikáció”-ként írtam át.) A rövidítéseket szögletes zárójelben oldottam fel. A beszámolóban arab számokkal jelzett szövegegységek találhatóak, ezeken belül csupán egy helyütt találunk bekezdést. Megőriztem ezt a for-

mát. A jelentősebb utólagos szövegbe-toldásokra lábjegyzetben utalok.

A téma iránt mélyebben érdeklődők figyelmébe ajánlom – a teljesség igénye nélkül – a következő írásokat: A Géfin Gyula (1889–1973) által szerkesztett *A szombathelyi egyházmegye története* című munka 2. kötetének (Szombathely, 1929.) Szendy László (1896–1969) tollából származó *A forradalom és a kommunizmus* (az *Adatok a Szombathelyi egyházmegyei papság működésére vonatkozólag* címet viselő részben) című fejezetéből részletesen megismerhető néhány, a beszámolóban említett személyes eset. Mikes püspök 1919-es hányattatásait tárgyalja Szendy fejezete, illetve Varga János *Mikes püspök fogsága* (Szombathely, 1921.), valamint Bakó Balázsnak a Vasi Szemle 2007-es első számában megjelent (a világhálón is fellelhető) *Az ellenforradalmár püspök. Eljárás gróf Mikes János szombathelyi püspök ellen 1918–19-ben* című írása. Pehm, azaz Mindszenty József (1892–1975) fogságáról Szendy fejezetén kívül olvashatunk a bíboros számos kiadást megélt emlékirataiban (*A kommunisták fogságában, 1919-ben* című fejezet), illetve *Mindszenty József és a Tanácsköztársaság* címmel tartott előadásom írásban közölt változatában, amely a Soós Viktor által összeállított *„Isten szolgája.” Emlékkonferencia Mindszenty József bíboros életéről és munkásságáról* című kötetben (Lakitelek, 2007.) található.

Ezúton is szeretném megköszönni a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár munkatársainak, Rétfalvi Balázsnak és Inzsöl Richárdnak, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára munkatársának, dr. Pál Ferencnek a források közlésében nyújtott segítséget.

⁴ Rétfalvi Balázsnak, a Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár vezetőjének megállapítása.

A FORRÁSOK

1.

HUSZÁR KÁROLY VALLÁS- ÉS
KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTER
LEVELE GRÓF MIKES JÁNOS
SZOMBATHELYI MEGYÉS
PÜSPÖKHÖZ

Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!
Köztudomású, hogy a kath[olikus]. egyhá-
zat a vörös terror részéről minő példátlanul
aljas bántalmazások érték.

Szükségesnek látom, hogy az egyes
konkrét esetek felől beható tájékozást sze-
rezzek, miért is arra van szerencsém Méltó-
ságodat tisztelettel felkérni, hogy a bölcs
kormányzata alatt álló egyházmegyében
előfordult ilyen eseteket velem mielőbb ki-
merítően közölni méltóztassék.

Fogadja Méltóságos és Főtisztelendő
Püspök Úr kiváló tiszteletem nyilvánítását.
Budapest, 1919. évi szeptember hó 16-án.
Huszár [Károly]

2.

GRÓF MIKES JÁNOS VÁLASZA
HUSZÁR KÁROLYNAK

Nagyméltóságú Vallás- és Közokt
[atásügyi]. Miniszter Úr!

F[olyó]. évi szeptember hó 15-én 182690/
1919. A- I. ü. o. k[elt]. n[agy]b[ecsű]. átira-
tára, melyben az egyházat a vörös terror
részéről ért bántalmazásokról kér tájékoztatást,
van szerencsém a következőket közölni.

1. Mint ismeretes, engem még a Károlyi-
kormány 1919. febr[uar]. 28-án
azon ürüggyel, hogy a köztársasági el-
nök főkegyúri jogát kétségbe vontam,
Celldőmölkre internáltatott.⁵ Bár a pro-
letárdiktatúra nem ismert főkegyúri

⁵ „Technikailag” a Berinkey-kormány, mert gróf Károlyi Mihály ekkor már ideiglenes köztársasági elnök volt.

kérdést, az internálást jónak látta rab-
sággá változtatni. Márc[ius]. 29-én Bu-
dapestre vitetett. Az államrendőrség
piszkos fogházában töltött 1 nap után
a gyűjtőfogházban helyezett el. Soha
ki nem hallgattak, ügyemet meg nem
vizsgálták, az ügyemben interveniáló
külföldi missziókat különféle hazugsá-
gokkal félrevezették. Egyházmegyém
kormányzására vonatkozólag tett írá-
sos intézkedéseimet a forradalmi tör-
vénysek nem továbbította. Egyetlen
kéresem, hogy t[udni]. i[llik]. miséz-
hessek, azzal utasították el, hogy a cel-
lamban csinálhatok hókuszpókuszt,
ahogy tetszik, de miséznem nem sza-
bad.⁶ Két hónap múltán betegség miatt
a Park-szanatóriumba kerültem, ahon-
nét június 25-én terrorkatonák akar-
tak éjnek idején elhurcolni, s kísérle-
tük csak a kórházi orvos erélyén hiú-
sult meg. Alaposan gyanítván azt, hogy
a legelső adandó zavargáskor végeznek
velem, aug[usztus]. 30-án szökéssel
kellett megmentenem életemet.

2. A diktatúra kitörésekor letartóztatták
Kincs István⁷ kőszegi apátplébánost,
Pehm József⁸ zalaegerszegi hittanárt,
s minden vizsgálat és ítélet nélkül⁹
egy hónapig fogságban tartották őket.
Két hónapig volt hamis vádak alapján
fogságban Heisz Máttyás¹⁰ lékai espe-

⁶ Az „Egyetlen”-től a „szabad”-ig terjedő rész utólagos betoldás a szövegbe.

⁷ Kincs – eredetileg Kincz – István (1867–1942) 1899-től hosszú évtizedeken át Kőszeg plébánosa. 1933-tól pápai prelátus. A korszak ismert prózaírója.

⁸ Pehm, később Mindszenty József (1892–1975) a Tanácsköztársaság idején zalaegerszegi hittanár. Később a város plébánosa, 1944–45-ben veszprémi megyés püspök, 1945 és 1974 között esztergomi érsek, Magyarország (herceg)primása, 1946-tól bíboros.

⁹ A „minden”-től a „nélkül”-ig terjedő rész utólagos betoldás a szövegbe.

¹⁰ Heisz Máttyás (1867–1930) 1905 és 1930 között Léka plébánosa, 1907-től a lékai kerület esperese.

resplébános; Tüll Géza¹¹ felsőszőlőki plébánost azzal a galád ürüggyel, hogy izgatott a likvidálók¹² ellen, 1000 kor[ona]. pénzbüntetésre és 1 évi (felfüggesztett) fogságra ítélték, melyből 2 hónapot tényleg börtönben töltött. Dr. Rogács Ferenc¹³ irodaigazgatónak az elfogatási parancs elől, Nagy László¹⁴ nagycsákányi, Könczöl Antal¹⁵ pörgölényi plébánosnak, Németh György¹⁶ nádásdi plébánosnak az elfogatás és a zaklatások elől külföldre kellett menekülniök. Fuchs Ferenc¹⁷ szombathelyi hitoktatót a polgári fiúiskolában tett állítólagos nyilatkozata miatt – a tanári kar és az érettebb tanulók egyhangú tanúságtétele ellenére –, miután 3 hetet ült börtönlakó gonosztevők között, egy évi (felfüggesztett) fogságra ítélte a b[uda]pesti forradalmi törvényszék. – A nagygyecsi ellenforradalom¹⁸ lezajlása után Vajda¹⁹ országos vörös őrségi

főparancsnok Kopcsándy Sándor²⁰ ottani esperesplébánost barátságos ürüggyel Szombathelyre csalta be, innét Budapestre vitette, ahol 7 hetet fogságban töltött, és sokféle vexatió esett át.

3. A szombathelyi püspöki papnevelő intézetet vörös őrség laktanyájául foglalták le, s abból az épületből, melyet az Isten szolgálatára készülő ifjak magábaszállt imája szentelt meg, most az Internationálé gyűlölködő hangjai csendültek ki a székesegyház szomszédságában.
4. Az apácáknak zárdáikból való kilakoltatását minden úri tisztességgel és jó ízléssel ellentétes módon felszámolták. A szombathelyi domonkosrendű apácákat maga Fáber Oszkár²¹ személyesen tisztelte meg frivol felhívásával, s amidőn azok bátor, tiszteletre méltó tiltakozását látta, mindenáron azt akarta belőlük kivenni, „Ki a gyóntatójuk” –, hogy azt vonhassa felelősségre. A szombathelyi kármelita apácákat 17²² megjelenéssel vexálták, s oly módon beszéltek velük, melyet jó ízlésű ember nőekkel szemben soha nem használnak.
5. A papság üldözése ellen tiltakozó vasutasok vezetőit a szombathelyi direktorium letartóztatta; a vasutasok egyöntetű erélyes fellépésére szabadon engedték ugyan őket, de jó részüiknek mégis külföldön kellett biztosabb fedezéket keresnie.
6. A püspöki hivatal telefonját kiszerezték, írógépeit lefoglalták, s ezzel tevékeny-

¹¹ Tüll Géza (1881–1966) 1913 és 1915 között felsőszőlőki adminisztrátor, 1915-től 1928-ig ugyanott plébános.

¹² A likvidálás esetünkben az egyházi vagyon szocializálását, államosítását jelenti.

¹³ Dr. Rogács Ferenc (1881–1961) a tárgyalt időszakban püspöki irodaigazgató, 1948-tól a Pécsi Egyházmegye segédpüspöke, majd 1958-tól megyés püspöke.

¹⁴ Nagy László (1876–1942) Nagycsákány plébánosa 1907-től 1926-ig.

¹⁵ Könczöl Antal (1878–1941) 1917 és 1921 között pörgölényi plébános. Később köveskúti plébános és kőszegi kerületi esperes.

¹⁶ Németh György (1866–1932) plébánoshelyettes (1897–1901), majd plébános (1901–1929) Nádásdon.

¹⁷ Fuchs, később Gyöngyös Ferenc (1891–1957) polgári iskolai hitoktató és szociális titkár Szombathelyen (1918–1920). Később körmen-di plébános (1922–1948), a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan kanonokja, pápai prelátus.

¹⁸ 1919. május 28–29.

¹⁹ Dr. Vajda Zoltán (született 1883-ban) jogász, a Vörös Őrség országos főparancsnoka 1919. március végétől április végéig (a Kopcsándy-ügy idején már nem ezt a tisztséget töltötte be).

²⁰ Kopcsándy Sándor (1862–1936) Nagycsákány plébánosa 1915-től, 1919-től kőszegi kerületi esperes. 1926-ban a Vasvár-Szombathelyi Székeskáptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezték ki.

²¹ Fáber (helyenként Fáber) Oszkár (1879–1945) piarista szerzetespap-növendék, tanár, egyházellenes aktivista, a proletárdiktatúra idején az egyházi vagyon szocializálásával foglalkozó Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság elnöke.

²² A szövegben eredetileg írt „10-15”-öt ceruzával „17”-re módosították.

ségét egy időre nagyon megbénították; ismételten próbálkoztak azzal is, hogy hivatalos helyiségeit lefoglalják.

7. Szombathelyi székházamban összes élelmiszereimet köztulajdonnak nyilvánították, s azok élvezetéből a püspöki hivatal papjait egy idő múltán megfosztották; május 1-én éppen a püspök-várat a legmegszégyenítőbb módon teljesen vörös mezbe öltöztették; udvari papjaimat lakásukból kizavarták; az egész házat telerakták vörös hivatalokkal és humanizmust színélve minden rendszeres terv nélkül, jóformán az utcáról szedett aggokkal. Bútoraim egy részét széthordták, s csak lerongyolva kerültek vissza a diktatúra bukása után a palotába, ahol csak szenny és piszok jelezte nyomukat.

8. A likvidálást az egyházmegyében szorgos sietséggel hajtották végre. A falusi népet a likvidálók vallásgyalázó beszédeikkel vérig lázították. A likvidálás vezetésére Vadkerty Ferenc nevű tanító vállalkozott, kinek neve éppen otromba fellépésénél fogva a leggyűlöltebbek közé tartozott a megyében.²³ Fáber Oszkár a likvidálás irányítására 2 műveletlen b[uda]pesti munkást küldött, kik a miseruhákról kértek gombdíznek vörös szalagot, és vígan itták a püspök borát akkor, midőn a városban a forrad[almi].

törvényszék 50.000 k[oroná]-ra büntette a szesztilalom megszegőit.

9. Kovács József²⁴, a Vas vármegyei direktórium tagja és vezetője két ízben nyilvános beszédben vérig sértette a keresztény hívőket a „mesebeli Krisztusra” tett célzásaival.
10. A templomi prédikációkat állandóan figyeltették. Minden mondatban ellenforradalomra való uszítást szimatoltak, s gyakori fenyegetésekkel illették a prédikáló papokat. Így Erkinger István²⁵ felsőszemenyei plébánost pünkösd napi prédikációjáért szuronyok közt vitték be Letenyére, a járási székhelyre, amely vexatio annyira megtörte a beteges papot, hogy idegzete nem bírta a további munkát, és nyugalomba kellett vonulnia.

Bár a szombathelyi egyházmegyében az egyházüldözés vérengzésben nem nyilvánult, mégis vérig lázította a hívő népet, s ezek az üldözések mutatták be nekik igaz mivoltában a kommunizmusnak nevezett rablórendszert. Kunfi Zsigmondnak²⁶ az Egyház gyalázatára még a templomi szószékekre is felkényszerített rendelete és vallásszabadságot hirdető plakátjai nem tévesztették meg a híveket. Tudták, hogy a farkas báránybőrbe öltözködése ez, s azért fokozott bizalmatlanságra ösztönözte őket.

Fogadja...²⁷

²³ A „Fáber”-től a „megszegőit”-ig terjedő rész utólagos betoldás.

²⁴ Kovács József (1874–1949) szociáldemokrata politikus, a Tanácsköztársaság idején Vas vármegye direktóriumának tagja (a direktórium egymást követő mindhárom változatában). 1946 és 1948 között Vas vármegye alispánja.

²⁵ Erkinger István (1861–1947) Felsőszemenye plébánosa 1889-től 1919-ig. Címzetes esperes.

²⁶ Kunfi Zsigmond (1879–1929) szociáldemokrata politikus, tanár, újságíró. 1918–19-ben a Károlyi- és a Berinkey-kormány tárca nélküli, illetve közoktatásügyi minisztere, a Tanácsköztársaság közoktatásügyi népbiztosa.

²⁷ A le nem tisztázott kéziratban az elköszönő mondat folytatása hiányzik.